

Hız. Hasan'ın Hilafeti Bırakmasının Nedenleri ve Bu Süreçte Yaşanan Olaylar

Yusuf Deveci

Öz

Konu ve Amaç: Iraklılar, Hz. Ali'nin bir harici tarafından öldürülmesinin ardından Hz. Hasan'a biat etmişlerdi. Hz. Hasan hilafet görevini oldukça sorunlu şartlarda üzerine almıştı. Onun karşısında halifelik makamını elde etmek için mücadele etmekte olan Muaviye, Hz. Hasan'a göre birçok yönden avantajlı konumdaydı. Rakibine karşı içinde bulunduğu olumsuz şartların farkında olan Hz. Hasan, biat aldığı andan itibaren savaş ortamında kontrolü elden kaçırınca kadar ihtiyatla hareket etmiş, halifeliği elinde tutmak için her şeyi feda etmeyi göze almak istememiştir. Yaşanan gelişmeler sonunda Hz. Hasan, halifeliği bir anlaşma karşılığında Muaviye'ye devretmiştir. Makalede Hz. Hasan'ın halifeliği devretmesine sebep olan gelişmeler ve halifeliği devrederken yaptığı anlaşmanın içeriği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem: Çalışmada kaynaklarda yer alan bilgiler ve çağdaş araştırmacıların yorumları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Bulgular: Hz. Hasan halife olduğunda, askeri, ekonomik ve siyasi şartlar bakımından hilafet rakibi olan Muaviye'ye nazaran dezavantajlı konumdaydı. Hz. Hasan'ın öncü birlikleri komutanı Ubeydullah'ın saf değiştirmesi ve kendi ordusu içinde karışıklık çıkması hilafeti Muaviye lehine bırakmasına sebep olan en önemli gelişmeler olmuştur. Hz. Hasan hilafeti devrederken yaptığı anlaşmada Muaviye'den maddi menfaat temin etmiştir.

Sonuç: Hz. Hasan, hilafetteki güçlü rakibi Muaviye ile mücadele etmiş, ancak yaşanan gelişmeler sonucunda rakibine yenileceğini anlayınca anlaşma karşılığında halifeliği Muaviye'ye devretmek zorunda kalmıştır. Muaviye'nin halife olduğu yıl *Birlik Yılı* olarak anılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hilafet, Hasan, Muaviye, Medain.

The Reasons for Hasan's Leaving the Caliphate and the Events During This Process

Abstract

Subject and Purpose: Iraqis, After Ali was killed by an Khariji, they paid allegiance to Hasan. Hasan assumed the caliphate duty under very problematic conditions. Muaviye According to Hasan, he was in an advantageous position in many ways. Being aware of the negative conditions he was in against his opponent, Hz. From the moment he received allegiance, Hasan acted cautiously until he lost control in the war environment and did not want to risk sacrificing everything to keep the caliphate. After the developments, Hasan handed over the caliphate to Muawiya in return for an agreement. In the article,

Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, yusufdeveci@karabuk.edu.tr
Res. Asst., Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences

*This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Deveci, Yusuf. "Hz. Hasan'ın Hilafeti Bırakmasının Nedenleri ve Bu Süreçte Yaşanan Olaylar".
Mutalaa 1/1 (Ağustos 2021), 1-12.

ORC ID: orcid.org/0000-0002-4259-085X
ROR ID: ror.org/04wy7gp54
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.5245038

Geliş tarihi: 26.06.2021
Kabul tarihi: 04.07.2021

The developments that caused Hasan to hand over the caliphate and the content of the agreement he made when he handed over the caliphate were tried to be determined.

Method: In the study, the information in the sources and the comments of contemporary researchers were analyzed comparatively.

Results: When Hasan became the caliph, he was at a disadvantage compared to Muawiya, who was the rival of the caliphate, in terms of military, economic and political conditions. The most important developments that caused Hasan's leader of the vanguard, Ubeydullah, to change sides and to leave the caliphate in favor of Muawiya, were the most important developments in his own army. Hasan obtained financial benefit from Muawiya in the agreement he made while transferring the caliphate.

Conclusions: Hasan fought against Muawiya, his strong rival in the caliphate, but when he realized that he would be defeated by his opponent as a result of the developments, he had to hand over the caliphate to Muawiya in return for an agreement. The year Muawiya became the caliph was called the Year of Unity.

Keywords: *Islamic History, Caliphate, Hasan, Muaviye, Madain.*

Giriş

İslam Tarihi'nde fitne hadisesi olarak adlandırılan Hz. Osman'ın katledilmesinin ardından Müslümanlar Hz. Ali'ye halife olarak biat ettiler. Hz. Ali'nin hilafeti, Müslümanların kendisinin liderliğinde birleşmesini sağlama çabalarıyla geçti. Çünkü Hz. Osman'ın katillerinin kanını talep eden iki grup Hz. Ali'nin karşısında yer almıştı. Bunlar Muaviye liderliğindeki Şam eyaleti ile Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr üçlüsünün liderliğinde Basra'da toplanmış olan Cemel Ashabıdır. Hz. Ali Cemel Ashabını bertaraf etmeyi başarmış olsa da Siffin'de karşılaştığı Muaviye cephesini itaati altına almayı başaramamıştır. Hz. Ali – Muaviye mücadelesinde Siffin Savaşı'ndan sonra gerçekleşen tahkim hadisesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Tahkimden sonra Muaviye Hz. Osman'ın kanını talep etmek davasını bir adım ileriye taşımış, halife olarak halktan biat almaya başlamıştır. Siyasi pozisyonunu güçlendiren Muaviye, o sırada harici sorunuyla meşgul olan Hz. Ali'nin idaresindeki Mısır, Irak, Hicaz ve Yemen'i birkaç yıl içinde ele geçirdi.¹ Hz. Ali daha sonra Mısır hariç bu yerleri tekrar hakimiyeti altına alabilmiştir. Hz. Ali, Muaviye'yi nihai bir saldırı ile etkisiz hale getirmek istiyordu. Bunun için büyük gayretlerle 40 bin kişilik büyük bir ordu kurup sefere hazırlandı. Ancak Hz. Ali, bu orduyla sefere çıkma imkânı bulamadan Nehrevan Savaşı'nda yaşananların intikamını almak isteyen Hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edildi.²

Cüde b. Abdullah, Hz. Ali ölüm döşeğindeyken ona kendisini kaybetmeleri durumunda Hz. Hasan'a biat edip etmemeleri konusundaki görüşünü sordu. Hz. Ali bu soruya cevap olarak "Bunu size ne emrederim ne de yasaklarım" demiş ve insanları bu konuda muhayyer bırakmıştır.³ Adnan Demircan Hz. Ali'nin bu tutumunu Hz. Ömer'in tavrı ile Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht tayin ederken sergilediği tutum arasında orta bir yol olarak nitelemiştir.⁴ Şii kaynaklarda ise Hz. Ali'nin Hz. Hasan'ı veliaht tayin ettiği aktarılmıştır.⁵

¹ İrfan Aycan, "Muaviye b. Ebü Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/333.

² Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

³ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'r-rusûli ve'l-mülûk* (Dârü'l-meârif: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 1967), 5/146-147.

⁴ Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 40.

⁵ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ* (Kahire: Müessetü Hindawi, 2012), 2/193; Halil İbrahim Hançabay, "Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Hasan'ın Halifelîği", *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (2019), 235.

Hz. Hasan'ın Hilafeti Bırakmasının Nedenleri ve Bu Süreçte Yaşanan Olaylar

Bu makalede Hz. Hasan'ın halifeliği bırakmasına neden olan olayları ve bu süreçte yaşanan gelişmeleri ortaya çıkarmaya çalışacağız. Bu sebeple öncelikle Hz. Hasan'ın hangi şartlarda hilafet görevini devraldığını irdeleyeceğiz. Çünkü onun hilafeti bırakmasına sebep olan gelişmelerin hilafete gelişindeki şartlarla da ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Sonrasında Hz. Hasan'ın hilafeti bırakmasına sebep olan olayları inceleyecek ve hilafeti devrederken neler talep ettiği hakkında kaynaklardaki bilgileri karşılaştırmalı olarak değerlendireceğiz.

Makalenin konusuyla bağlantılı olarak şimdiye kadar birçok çalışma yapılmıştır: Halil İbrahim Hançabay'ın *Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Hasan'ın Halifeliği*, M. Ali Kapat'ın *Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması*, M. Mahfuz Söylemez'in *Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı* makaleleri; Alim Yıldız'ın editörlüğünde düzenlenen *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan Sempozyumu* bunlara örnek olarak zikredilebilir.

1. Hz. Hasan'ın Hangi Şartlarda Halife Olduğu

Hicri 40 yılında Hz. Ali'nin vefat etmesinden iki gün sonra 21 Ramazan 40 tarihinde Kûfeliler halife olarak Hz. Hasan'a biat etmişlerdir.⁶ Hz. Hasan'a ilk biat eden kişi Kays b. Sa'd el-Ensârî olmuştur. İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre Kays biat ederken "Uzat elini, sana Allah'ın kitabı, Rasûlünün sünneti ve dinde fesat çıkaranlarla savaşma konusunda bey'at edeyim" demiş, Hz. Hasan da şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın kitabı, Rasûlünün sünneti her türlü şartı içine almaktadır. Başka bir şarta gerek yok." Bunun ardından diğer insanlar da Hz. Hasan'a biat etmişlerdir. Hz. Hasan biat alırken, insanlardan teslim olarak biat etmelerini, barış yaptığıyla barış yapmalarını, savaştığıyla da savaşmalarını istemiştir.⁷

Hz. Hasan'ın biat alırken Sa'd b. Ubade'nin savaşmak konusundaki girişken tutumunu kendi istediği çizgiye getirmesi ve insanlardan biat alırken, alacağı kararlara kayıtsız şartsız teslim olmalarını istemesi onun tedbirli bir idareci olduğunu göstermektedir. Zira babasının yaşadığı sorunları bizzat müşahede eden Hz. Hasan kendi idareciliği döneminde şartları gözetererek hareket etmek istemiş görünmektedir. Nitekim Taberî'nin bildirdiğine göre Hz. Hasan henüz halifelik görevini üstlendiğinde dahi savaşmak konusunda istekli değildir. Taberî'ye göre Hz. Hasan Muaviye'den kendisi için koparabildiğini koparıp bu işi sonlandırmak istemektedir.⁸ Ancak Hz. Hasan'ın biat aldıktan sonra halifeliği boyunca yaşadıklarına bakıldığında, onun en baştan sadece kendi istikbalini düşünerek hareket etmediği, yalnızca tedbirli ve ihtiyatlı davranmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Kûfeliler Hz. Hasan'a biat ettiklerinde Şam ve Mısır Muaviye'nin hakimiyeti altındaydı. Bu sebeple Hz. Hasan Şam ve Mısır dışındaki bölgelerden biat alabilmişti.⁹ Hz. Hasan Suriye'de bulunan Muaviye'ye de biat etmesi için mektup gönderdiyse de Muaviye bu daveti kabul etmemiş hatta cevap olarak Hz. Hasan'ın Irak beytümâli ve talep edeceği şeyler karşılığında kendisine biat etmesini istediği cevabi mektubunu göndermişti.¹⁰ Hz.

⁶ Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 41.

⁷ Taberî, *Târihu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/158; Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/410.

⁸ Taberî, *Târihu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/158.

⁹ M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", *Journal of Islamic Research* 14/3-4 (2001), 461; Adem Apak, "Hz. Hasan'ın Halife Seçilmesi ve İlk İcraatları", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan Sempozyumu*, ed. Alim Yıldız (Sivas, 2014), 29.

¹⁰ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1996), 3/30.

Hasan biat konusunda Muaviye'den olumsuz yanıt almasının üzerine savaş hazırlıklarına başlamıştı.

Hız. Hasan halife olduğunda, babasının Muaviye üzerine sefer düzenlemek için hazırladığı 40 bin kişilik bir ordu Kûfe'de hazır bulunuyordu. Ancak onun Muaviye üzerine harekete geçebilmek için ordu toplamaya yönelik girişimleri, babasının hazırladığı bu ordunun Hız. Hasan'ın emrinde sefere çıkmak konusunda isteksiz davrandığını göstermektedir. Nitekim Hız. Hasan halife olarak biat aldıktan sonra orduyu teşvik edebilmek için askerlerin maaşını 100 dirhem artırdı¹¹ ve hutbelerinde insanları cihada teşvik ederek ordusuna katılmaya davet etti.¹² Bu gelişmeler Hız. Hasan'a savaş başlayıp şartlar zorlaştığında yanında duracak sebatkâr bir orduya sahip olmadığını hissettirmiş olmalıdır.

2. Hız. Hasan'ın Halifeliği Bırakmasına Sebep Olan Gelişmeler

Muaviye Hız. Ali'nin ölüm haberini alınca Kudüs'te emirü'l-mü'minîn unvanıyla insanlardan biat aldı.¹³ O böylece, Hız. Ali ile savaşırken halifeye itaatten ayrılmış bir vali konumundayken, Hız. Hasan ile savaşırken meşru idareci pozisyonunu elde etmişti. Hız. Hasan halktan biat alıp ordusunu hazırlamaya çalışırken Muaviye harekete geçmiş, Aynu't-temr ve Enbar'a saldırılar düzenleyip buraları ele geçirmiştir. Bu iki şehrin ardından Medâin'i de idaresi altına alan Muaviye, halife olduktan sonra iki veya dört ay boyunca savaş için harekete geçmemiş olan Hız. Hasan'ı¹⁴ bir an önce sefere çıkmak zorunda bırakmıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine Hız. Hasan toplayabildiği 12 bin kişilik ordunun başına Ubeydullah b. Abbas'ı görevlendirmiş¹⁵ ve onu Muaviye ordusunun üzerine göndermiştir. Hız. Hasan Ubeydullah'a Fırat'ı geçmesini, Muaviye ordusunu orada sıkıştırmasını ve kendisi ordusuyla gelinceye kadar beklemelerini emretmiştir. Eğer kendi ordusuyla yetişmeden önce Muaviye ordusu saldırırsa kendisinin de saldırmasını, alacağı her kararda Kays b. Sa'd ile istişare etmesini, eğer kendisi ölürse Kays'ın komutan olmasını istediğini bildirmiştir.¹⁶ M. Ali Kapar Hız. Hasan'ın Kays yerine Ubeydullah'ı komutan olarak tayin etmesini barış yanlısı olduğunun bir göstergesi olarak zikretmiş olsa da¹⁷ Hız. Hasan'ın savaş için attığı kararlı adımlardan böyle bir düşüncesinin olmadığını söylememiz mümkündür. Kanımızca Hız. Hasan Söylemez'in dediği gibi savaş hazırlıkları ve sefer sırasında yaşadığı olumsuz gelişmeler sebebiyle barış yapmak mecburiyetinde kalmıştır.¹⁸

Buraya kadar şartların Hız. Hasan'ı savaşmak zorunda bırakmasını ve onun bu şartlar karşısında attığı adımları inceledik. Şimdi ise Muaviye'nin karşısına hiç de ona denk olmayan bir güçle çıkmaya hazırlanan Hız. Hasan'ın kurduğu ordunun durumunu Hız.

¹¹ Adnan Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 43.

¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/32.

¹³ Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", 30/333.

¹⁴ Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 2010), 2/121.

¹⁵ Hız. Hasan'ın Ubeydullah b. Abbas'ı değil de Abdullah b. Abbas'ı görevlendirdiğine dair rivayet ve yorumlar da bulunmaktadır. Makalemizin konusu Hız. Hasan'ın hilafeti bırakmasına neden olan gelişmelerin tespiti olduğundan komutanın kimliği makalemizin yazım amacına yönelik doğrudan bir katkı sağlamamaktadır. Bu nedenle makaleyi kaynaklarda çoğunlukla tercih edilmiş olan Ubeydullah b. Abbas rivayeti üzerinden işleyeceğiz. Bu konudaki tartışmalar hakkında bkz. Halil İbrahim Hançabay. "Tarihi Rivayetlere Göre Hız. Hasan'ın Halifeliği" *İslâmi İlimler Dergisi* 14/2 (2019), 227-255.

¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/33.

¹⁷ M. Ali Kapar, "Hız. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7 (1997), 70.

¹⁸ Söylemez, "Hız. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 461.

Hz. Hasan'ın Hilafeti Bırakmasının Nedenleri ve Bu Süreçte Yaşanan Olaylar

Ali'nin Siffin ordusuyla karşılaştıracamız. Zira Hz. Ali'nin ordusu Hz. Hasan'ın ordusuna kıyasla askeri bakımdan daha güçlü, siyasi bakımdan daha fazla birlik halinde hareket edebilen bir orduydü. Ayrıca stratejik önemi haiz olan Mısır, Siffin Savaşı sırasında Hz. Ali'nin hakimiyetindeydi. Tüm bunlara rağmen Hz. Ali Siffin Savaşı'nda Muaviye'nin ordusunu mağlup edememişti. Hz. Hasan'ın ordusu ise babasının sahip olduğu ordudan sayı bakımından daha azdı. Bu ordunun kendi içindeki görüş ayrılıkları daha fazlaydı. Ayrıca Mısır Muaviye'nin hakimiyeti altındaydı. Bu tablo onun halifeliği Muaviye'ye devretmesine sebep olan önemli gelişmelerdendir.

2.1. Muaviye'nin Ordusuyla Mücadelede Hz. Ali'nin ve Hz. Hasan'ın Ordularının Mukayesesi

Malumdur ki Hz. Ali'nin ordusu Muaviye ordusuna denk bir güçteydi. Ancak bu ordu galip gelmek üzere iken, düşman tarafından gelen tahkim talebi karşısında kararsız bir tutum sergilemiş, bunu sonucunda da Siffin Savaşı'ndan nihai bir zaferle ayrılamamıştı. Siffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin ordusu ve Muaviye'nin ordusu yaklaşık 90 bin kişiden oluşmaktaydı. Dolayısıyla ordu sayıları birbirine yakın idi. Hz. Hasan ise halife olduktan sonra büyük gayret göstererek kurmaya çalıştığı orduya ilk etapta 12 bin kişi toplayabilmişti. Ulaşabildiğimiz kaynakların çoğuna göre Ubeydullah'ın emrine verilen ordunun sayısı 12 bin kişidir.¹⁹ Yalnızca İbn A'şem bu sayıyı bin olarak vermiştir.²⁰ Hz. Hasan'ın ordusunun toplam sayısı hakkında bilgi bulabildiğimiz tek kaynak olan İbn A'şem'e göre bu ordu 40 bin kişiden oluşmaktadır.²¹ Taha Hüseyin, Hz. Hasan'ın kalabalık bir ordu ile hareket ettiğini söylemiş fakat sayı belirtmediği gibi kaynak da zikretmemiştir.²² Ulaşabildiğimiz diğer kaynaklar Hz. Hasan'ın öncü kuvvetleri dışındaki ana ordusunun sayısı hakkında bilgi vermemişlerdir. İbn A'şem'in verdiği sayı Hz. Ali'nin ölmeden önce kurduğu orduyla aynı olsa da Hz. Hasan'ın halife olmasının ardından orduyu toplama girişimleri ve insanlardan aldığı tepkiler, bize babasının kurduğu ordunun tamamını emri altına alamadığı, dolayısıyla daha küçük bir orduyla harekete geçmek zorunda kaldığı izlenimini vermektedir. M. Mahfuz Söylemez de Hz. Hasan'ın Küfe'den yeterli askeri destek alamayıp civar bölgelerden asker topladığını ve bunlarla birlikte ordu sayısının en fazla 40 bini bulabildiğini ifade etmiştir.²³ Yine Muaviye ordusunun sayısı hakkında bilgi bulabildiğimiz tek kaynak İbn A'şem olmuştur ki o, Muaviye'nin ordusunun 60 bin kişi olduğunu söylemiştir.²⁴ İbn A'şem iki ordunun sayıları hakkında bilgi vermiş olmakla birlikte Hz. Hasan'ın öncü birliklerinin bin kişiden ibaret olduğunu söyleyerek diğer kaynaklarda yer alan 12 bin sayısıyla çelişmiştir. Bu da bizi İbn A'şem'in Muaviye ve Hasan'ın ordusunda yer alan askerlerin toplam sayıları için verdiği bilgilerin sıhhati hakkında şüpheye sevk etmektedir.

Hz. Ali Irak ordusuna komutan olarak Kays b. Sa'd'ı görevlendirmişti. Hz. Hasan ise Kays'ın yerine Ubeydullah b. Abbas'ı komutan tayin etti.²⁵ Taberî'ye göre Hz. Hasan'ın yaptığı bu komutan değişikliğinin sebebi barış şartları oluşması durumunda

¹⁹ Ebü 'Abdullâh Muḥammed İbn Sa'd, *et-Tabakât* (Kahire: Mektebetü'l-Ḥancî, 2001), 6/380; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/33; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/121; Taberî, *Târîhu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/159.

²⁰ Aḥmed b. A'şem el-Kûfî İbn A'şem, *Kitâbu'l-Futûḥ* (Beyrut: Dâru'l-Eḍvâ', 1411), 2/286.

²¹ İbn A'şem, *Kitâbu'l-Futûḥ*, 2/286.

²² Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, 2/193.

²³ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 462.

²⁴ İbn A'şem, *Kitâbu'l-Futûḥ*, 2/286. Ayrıca Bkz. Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 461.

²⁵ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/121; Taberî, *Târîhu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/158.

Ubeydullah'ın buna hiç yanaşmayacağını ve savaştan yana tutum sergileyeceğini bilmesiydi. Bu komutan değişikliğinin ordu içerisinde en azından savaşıma istekli kesim tarafından hoş karşılanmamış olması mümkündür.

Hız. Ali'nin Sıffin ordusunda henüz Haricilik diye bir hareket ortaya çıkmamıştı. Dolayısıyla Hız. Ali'nin ordusu Hız. Hasan'ın ordusuna nispetle toplumsal bakımdan daha homojen bir yapı arz ediyordu. Tabidir ki bir ordunun mensuplarının savaşa katılma nedenleri arasında birlik ne kadar iyi sağlanırsa o kadar tutarlı bir hareket tarzı mümkün olabilir. Hız. Hasan'ın ordusunda ise Haricilerle yapılan savaşlarda öldürülen insanların akrabaları bulunmaktaydı. Fığlalı'nın belirttiğine göre Hız. Ali'ye isyan eden Hariciler Temim kabilesindendi.²⁶ Temim kabilesi de Adnânilere mensup bir kabiledir.²⁷ Hız. Ömer zamanında Kûfe'ye yerleştirilen kabilelerden Sakif, Becile, Tağlib, Esed ve Müzeyne²⁸ kabileleri de Adnânîdir.²⁹ Bu insanlar şimdi akrabalarını öldüren kişilerle aynı safta savaşmak üzere sefere çıkmışlardı. Bu karışıklığın ordunun iç düzeninde sorunlara yol açabileceği izahtan vareste bir durumdur.

Hız. Ali'nin Hız. Hasan'a nazaran sahip olduğu bir de stratejik üstünlük vardı. Bu da Mısır'ın Hız. Ali'nin emrinde olmasıydı. Mısır Şam'ın batısında bulunduğu için Hız. Ali'nin vereceği bir emirle Şam ordusu arkadan sıkıştırılabilir, Muaviye iki cepheyle mücadele etmek zorunda kalabilirdi. Muaviye'nin Mısır'a yönelik girişimleri Hız. Ali'nin buradaki dahi komutanı Kays b. Sa'd'ı azletmesiyle sonuçlanmış, buradan gelecek tehdidi bertaraf etmeyi başarmıştı. Hız. Ali Mısır'daki gücünü Muaviye ile mücadelesinde etkin kullanamamış olsa da Sıffin Savaşı (37/657) sırasında Mısır'ın Hız. Ali kontrolünde olması onun için stratejik bir üstünlük ve Muaviye için bir tehdit unsuruydu. Amr b. el-Âs'ın 38/658 yılında Mısır'ı ele geçirmesiyle³⁰ burası Muaviye'nin hakimiyeti altına girmiştir. Hız. Hasan'ın halifelîği döneminde Mısır Muaviye'nin hakimiyetinde olduğundan Hız. Hasan babasının sahip olduğu stratejik üstünlüğe sahip değildi.

Hız. Ali'nin Sıffin Savaşı'na katıldığı ordu ile Hız. Hasan'ın Muaviye'nin karşısına çıkmak için hazırladığı ordu arasında daha başka farklılıklar da bulunmaktadır. Hız. Ali Sıffin Savaşı'nda rakip orduya denk bir güce sahip olmasına rağmen nihai bir zafer kazanamamıştır. Buna karşılık Hız. Hasan'ın hilafeti döneminde Muaviye'nin Sıffin Savaşı'nda sahip olduğu güç ve nüfuz azalmamış bilakis artmıştır. Hız. Hasan'ın ordusu ise Sıffin Savaşı'nda babasının ordusuna kıyasla daha güçsüz bir vaziyettedir. Öyleyse şartlar büyük bir savaşa girilmesi durumunda Muaviye'nin lehinde görünmektedir. Şartlar iki ordu arasındaki güç dengesizliğinin farkında olan Hız. Hasan'ı ihtiyatla hareket etmeye sevk etmiş olmalıdır.

2.2. Hız. Hasan'ın Ordusu İçinde Yaşanan Sorunlar

Kaynakların bildirdiğine göre Hız. Hasan'ın Ubeydullah b. Abbas komutasında gönderdiği öncü kuvvetler Meskin, Enbâr ve bu bölgelerin köylerine ulaştı. Hız. Hasan da başında bulunduğu orduyla Medâin'e gitti.³¹ Şam ordusunu komuta eden Muaviye, Ubeydullah'ın

²⁶ Fığlalı, "Hâriciler", 16/169.

²⁷ İrfan Aycan, "Temim (Benî Temim)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/418.

²⁸ Casim Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 339.

²⁹ Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017), 101.

³⁰ Cengiz Tomar, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/559.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/380.

Hz. Hasan'ın Hilafeti Bırakmasının Nedenleri ve Bu Süreçte Yaşanan Olaylar

ordusuyla Meskin'de karşılaştı. Taberî'nin bildirdiğine göre Ubeydullah b. Abbas bu karşılaşmada Hz. Hasan'ın barıştan yana tutumunu bildiği için kendini riske atmak istememiş ve Muaviye'nin saflarına katılmıştır.³² Yakûbî Ubeydullah'ın Muaviye'ye 1 milyon dirhem karşılığında ordusundan 8 bin askerle birlikte katıldığını kaydetmiştir.³³ Ubeydullah Muaviye ile anlaşınca öncü kuvvetlerden geriye kalan 4 bin askerin başına Kays b. Sa'd geçti.³⁴ Taha Hüseyin Ubeydullah'ın Hz. Hasan'ın sulh yaptığını öğrendiği zaman Muaviye'nin saflarına geçtiğini söylemişse de³⁵ kaynaklarda bu bilgiyi destekleyici bir ifadeye rastlayamadık. Müellifin Ubeydullah'ı tarihi sorumluluktan kurtarmak ister gibi bir tutum içerisinde olduğu izlenimi uyanmaktadır. Söylemez, Meclisî'nin Kûfe'den savaşa katılmayan kişilerin de Muaviye'ye mektuplar yazarak onu şehre davet ettiğini bildirdiğini aktarmıştır.³⁶ Bu durum da Hz. Hasan'ı barış yapmaya sevk eden amiller arasında zikredilmelidir.

Hz. Hasan ordusuyla Medâin'de karargâh kurmuşken ordu içinde karışıklık çıkmış, bazı askerler taşkınlık yapıp Hz. Hasan'ı yaralamış ve bulunduğu çadırı yağmalamıştır. Bu kargaşanın nedenini bildiren iki rivayet vardır. Bunlardan birincisine göre karışıklık, Hz. Hasan'ın ordusunda bulunan bir adamın kalkıp bir anda Kays b. Sa'd'ın öldürüldüğü şayiasını yaymasıyla olmuştur.³⁷ Kays'ın öldürüldüğü haberi duyulunca karargâh bir anda karışmış, askerler Hz. Hasan'ın meclisini dağıtarak, eşyasını talan etmişler, üzerinde oturduğu kilimi ve sırtındaki elbisesini çekip almışlardır. Hatta Benî Esed'den İbn Ukaysır denilen bir adam elindeki zehirli hançeri Hz. Hasan'ın baldırına saplamıştır.³⁸ Yakûbî bu şayiayı Muaviye'nin planladığını söylemiştir.³⁹

Ordu içinde kargaşa çıkmasına neden olan olayı Belâzürî farklı aktarmıştır. Buna göre Hz. Hasan Medâin'de kamp kurduğunda orduya bir konuşma yaptı: "Ben Allah'ın kullarına karşı iyilikle muamele etmeyi ümit ediyorum. Hiç kimseye karşı kin ve düşmanlığım yoktur. Dolayısıyla hiçbir kötülük ve kargaşa olmasını istemiyorum. Dikkat edin! Cemaat olmakta sevmediğiniz şey, bölünmekte sevdiğiniz şeyden hayırlıdır. Dikkat edin! Ben sizi, iyiliğiniz için kendinizi düşündüğünüzden çok düşünüyorum. Emrime muhalefet etmeyin ve bana karşı çıkmayın. Allah beni de sizleri de affetsin." Belâzürî'de bildirildiğine göre bu konuşmayı dinleyen askerler kendi aralarında galeyana geldiler ve "Hasan ne yapacağını şaşırды, zaafa düştü ve Muaviye ile anlaşmaya karar verdi!" diyerek Hz. Hasan'ın çadırını bastılar. Askerlerin bir kısmı Hz. Hasan'ı korumaya çalışırken bir kısmı da ona zarar vermeye çalıştılar. Esed b. Huzeyme kabilesinden el-Cerrah b. Sinan denilen harici zihniyetli bir adam Hz. Hasan'a "sen de baban gibi şirk koştun" diyerek elindeki kazmayla Hz. Hasan'ın baldırına vurdu. Vurulan bu kazma Hz. Hasan'ın baldırının kemiğine kadar ulaştı. Hz. Hasan adamın yüzüne vurarak karşılık verince birbirinin üzerine yere kapaklandılar. Ardından Temimli biri yetişip baltayı eline geçirdi ve Cerrah'ı orada öldürdü.⁴⁰

³² Taberî, *Târîhu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/158.

³³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/121,122.

³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/33.

³⁵ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, 2/194.

³⁶ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 464.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/380; Taberî, *Târîhu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, 3/412.

³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/380.

³⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/122.

⁴⁰ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/34-35.

Hız. Hasan'ın ordusunda, harici oldukları için öldürülen Temim kabilesinin akrabaları olan insanların bu orduda yer aldığından yukarıda bahsetmiştik. Hız. Hasan'ı yaralayan kişinin ismi rivayetlerde farklı geçse de tespit ettiğimiz kaynaklar onun Esed kabilesinden olduğunu söylemiştir. Benî Esed de Adnânî bir kabiledir.⁴¹ İlginç olanı şu ki Belâzürî'nin rivayetindeki Hız. Hasan'ı kurtaran kişi de Temim kabilesindedir. Bu durum akraba kabilelerin dahi kendi içlerinde farklı görüşlere sahip olduğunu, hareketlerinde bir birlik sağlamadığını gösterir. Nitekim Hız. Hasan da halifeliği Muaviye'ye devrettikten sonra şöyle söylemiştir: "Ben dünya hayatını terk etmeyi tercih ettim ve Küfelilerin kendilerine asla inanılmayacak kimseler olduğunu ve onlara inanan kimsenin mutlaka yenilgiye uğradığını gördüm. Onların ne bir iyilikte ne de bir kötülükte asla bir birlikleri yoktur."⁴² Rivayetlerde bundan sonrası için aktarılan gelişmeler birbirine yakın seyretmektedir.

Ordu düzeni bozulduktan sonra Hız. Hasan Medain'deki el-Maksûratü'l-beydâ denilen saraya gitti. Bu sırada Muhtâr b. Ebu Ubeyd es-Sekafî'nin amcası olan Sa'd b. Mes'ûd Medâin valisiydi. Onu buraya Hız. Ali görevlendirmişti. Muhtâr amcasına Hız. Hasan'ı tutuklayıp Muaviye'ye teslim etmesini, böylece zenginlik ve şerefe nail olmasını tavsiye etti. Sa'd ise yeğenin bu teklifini sert bir şekilde reddetmiş, sahip olduğu şerefin Hız. Hasan'ın babasından kaynaklandığını, ona vefasızlık edemeyeceğini ifade etmiştir.⁴³ Daha sonra Sa'd, Hız. Hasan'a bir doktor getirmiş ve onun başında bekleyip ihtiyaçlarıyla ilgilenmiştir.⁴⁴

3. Hız. Hasan'ın Hilafeti Bırakması Karşılığında Muaviye ile Yaptığı Anlaşma

Hız. Hasan yaşadığı bunca badirenin ardından kendisini bu duruma düşürenlere öfkelenip şöyle söylemiştir: "Bu yöre halkı, Allah sizi kahretsin! Sizden bir hayır beklenmeyeceğini iyice anladım. Dün babamı öldürdünüz bugün de bana bunları yaptınız."⁴⁵ Hız. Hasan yaşanan olayların ardından Irak ordusuyla bir zafer elde edilemeyeceğini anlamış, halifeliği Muaviye lehine bırakmaya karar vermişti. Bu sebeple Amr b. Seleme el-Merhabî'yi sulh karşılığında hilafeti ona teslim edeceğini bildirmek amacıyla Muaviye'ye elçi olarak gönderdi.⁴⁶ Bu durumu kardeşi Hız. Hüseyin'e ve Abdullah b. Cafer' bildirdi. Hız. Hüseyin Hız. Hasan'a sitem edip "Allah seni affetsin, sen Muaviye'nin yaptıklarını doğruluyorsun da babanın şimdiye kadar yaptıklarının yanlış olduğunu mu düşünüyorsun?" demiş, Hız. Hasan da ona "Sen sus! Ben bu işleri senden daha iyi bilirim" diye yanıt vermişti.⁴⁷ Ardından Muaviye Abdullah b. Âmir'i ve Abdurrahman b. Semure'yi Hız. Hasan'a elçi olarak Medâin'e göndermiştir. Bu iki elçi Hız. Hasan'a gelip dilediği her şeyin ona verileceği konusunda teminat vermiştir.⁴⁸ İbnü'l-Esîr Muaviye'nin Hız. Hasan'a altı mühürlü bir boş sayfa gönderdiğini Hız. Hasan'ın bu sayfaya dilediğini yazabileceğini söylediğini rivayet etmiştir.⁴⁹ Hız. Hasan'ın hilafeti devretmek karşılığında ne istediği

⁴¹ Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi*, 101.

⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, 3/415.

⁴³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/36; Taberî, *Târihu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, 3/412.

⁴⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 3/36.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/380.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/381.

⁴⁷ Taberî, *Târihu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, 3/413.

⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/381; Taberî, *Târihu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/159.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, 3/413.

Hz. Hasan'ın Hilafeti Bırakmasının Nedenleri ve Bu Süreçte Yaşanan Olaylar

hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Şimdi bu bilgileri sırayla verip değerlendireceğiz. İbn Sa'd'ın rivayetinde Hz. Hasan'ın sunduğu teslim şartları:⁵⁰

1. Borcunu ödeyebilmesi ve verdiği sözleri tutabilmesi için beytümâl kendisine teslim edilecek.⁵¹ Bu beytümâlden kendisi; babasının ailesinden, çocuklarından ve ehl-i beytinden kendisiyle birlikte olanlar istifade edebilecek.
2. Kendisinin duyacağı yerde Hz. Ali'ye sövülmeyecek.
3. Fars illerinde bulunan Fesâ ve Derâbicerd'in haracı her yıl kendisine verilecek.

Dîneverî'nin rivayetinde Hz. Hasan'ın sunduğu teslim şartları:⁵²

1. Iraklılardan hiç kimse intikam için cezalandırılmayacak.
2. Esmer veya kızıl olmasına bakılmaksızın çeşitli hatalar da yapmış olsalar herkes emniyet içinde olacak.⁵³
3. Ahvaz'ın haracı yıllık olarak kendisine ödenecek.
4. Her yıl kardeşi Hz. Hüseyin'e iki milyon verilecek.
5. Atâ ve duada Haşimoğulları Abdüşemsoğullarına üstün tutulacak.

Taberî iki ayrı rivayette Hz. Hasan'ın Kûfe beytümâlinde beş milyon istediğini belirtmiş başka bir şart zikretmemiştir.⁵⁴ İbn A'şem'in rivayetinde Hz. Hasan'ın sunduğu teslim şartları:

1. Hz. Hasan Muaviye'den sonra halife olacak
2. Her yıl beytümâlden Hz. Hasan'a beş milyon dirhem verilecek.
3. Fars illerindeki Derâbicerd şehrinin haracı verilecek.
4. İnsanların hepsi birbirine karşı güven içinde olacak.

İbnü'l-esîr'in rivayetinde Hz. Hasan'ın sunduğu teslim şartları:⁵⁵

1. Kûfe'deki beytümâl kendisine teslim edilecek.
2. Beş milyon dirhem verilecek.
3. Fars illerindeki Derâbicerd şehrinin haracı verilecek.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/381.

⁵¹ İbn Sa'd'da hangi şehrin beytümâlinin teslim edileceği belirtilmemiştir.

⁵² Ebû Hânîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî, *el-Ah̄bârü't-Tıvâl* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1960), 218.

⁵³ Fığlalı bu maddeyi iki ayrı madde olarak listelemiş olsa da Dîneverî'de yer alan metne göre bunun tek madde içerisinde yazılmasının daha uygun olacağına kanaat ettik. Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/283. Ayrıca maddelerin yazımında Fığlalı'nın tercümesinden de istifade edilmiştir.

⁵⁴ Taberî, bu miktarın dirhem veya dinar olduğuna dair bir bilgi vermemiş yalnızca beş milyon demiştir. Taberî, *Târîhu'r-rusûli ve'l-mülûk*, 5/159 ve 160.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târih*, 3/413.

4. Hz. Ali'ye küfredilmeyecek.

İbnü'l-esîr Hz. Hasan'ın sunduğu şartları tespit ederken Kûfe beytümâli maddesini Taberî'den almış olmalıdır. Oysa Taberî Kûfe beytümâlini ve beş milyonu (dirhem veya dinar olduğunu belirtmeden) birlikte saymış, bunları ayrı şartlar olarak zikretmemiştir. İbnü'l-esîr beş milyonun dirhem olduğu rivayetini ibn A'sem'den almış olabilir. Derâbicerd haracını ibn Sa'd ve ibn A'sem, Hz. Ali'ye sövülmemesi şartını ise yalnızca İbn Sa'd zikretmiştir. Rivayetlerin hepsinde ortak olan tek nokta Hz. Hasan'ın hilafeti teslim ederken karşılığında bir miktar para istemiş olduğudur. Öyleyse Hz. Hasan'ın hilafeti devretmek karşılığında Muaviye'den birtakım maddi menfaatler sağladığını söylememiz mümkün görünmektedir.

Anlaşma şartlarında Hz. Hasan'ın Muaviye'den sonra halife olması şartını incelediğimiz kaynaklar içerisinde yalnızca İbn A'sem zikretmiştir. Akdes Nimet Kurat'a göre ibn A'sem'in Kitâbu'l-Futûh adlı eseri bariz bir Şii etkisi taşımaktadır.⁵⁶ Yakut el-Hamevî de İbn A'sem'in Şii bir tarihçi olduğunu söylemiştir.⁵⁷ Bu müellifin Şii olduğunu kabul etmemiz durumunda Hz. Hasan'ın anlaşma şartlarına Muaviye'den sonra halife olmak şartını eklemiş olduğu rivayetine ihtiyatla yaklaşmak gerektiği ortaya çıkar.

Hz. Hasan halifeliği Muaviye'ye devretme kararını Iraklılara bir hutbe irad ederek duyurmuştur. Daha sonra Muaviye Kûfe'ye gelmiş, Hz. Hasan'dan sonra tüm şehir halkı ona biat etmiştir. Hz. Hasan'ın öncü birliklerinin komutanı olan Kays b. Sa'd, ordusundan Muaviye'ye biat etmek isteyenleri serbest bırakmış ancak kendisi biat etmeye yanaşmamış ayrılıp gitmiştir.⁵⁸ İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre Hz. Hasan hilafeti 41 yılının rebiülevvel, rebiülâhir veya cemaziyevvel ayında Muaviye'ye devretmiştir.⁵⁹

Sonuç

Hz. Hasan halifelik görevini üstlendiğinde halifeliği elinde tutabilmek için, rakibi Muaviye'yi bertaraf etmek zorundaydı. Hz. Hasan bunu sağlamak için öncelikle Muaviye'yi biate davet etmiş; ancak olumlu bir netice elde edememiştir. Muaviye'nin ısrarlı askeri girişimleri Hz. Hasan'ı bir karar vermeye zorlamış ve Hz. Hasan halifelik makamını koruyabilmek için mücadele yolunu seçmiştir. Hz. Hasan, hazırlayabildiği 12 bin kişilik kuvveti Ubeydullah b. Abbas'ın komutasında önden göndermiş, kendisi de sayısını tam olarak tespit edemediğimiz ancak öncü kuvvetleriyle birlikte 40 binden daha az olduğunu tahmin ettiğimiz ordusuyla Medâin'de konuşlanmıştır.

Hz. Hasan'ın Medâin'de Muaviye karşısına çıkmaya hazırlanan ordusu, babasının Siffin'de Muaviye ile savaştan ordusuna nazaran sayıca daha az, ordu içindeki görüş ayrılıkları bakımından ise daha fazlaydı. Hz. Hasan ya babasının daha avantajlı şartlarda yenemediği orduyu yenecek, ya da bu mücadeleden vazgeçecekti. Rakip ordu ile kendi ordusunun güç bakımından denk olmadığını farkında olan Hz. Hasan, savaşmak konusunda kararlı bir tutum izlememişti. Ubeydullah b. Abbas'ın öncü birliklerin

⁵⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, "Abû Muhammad Ahmad Bin A'sam Al-Kûfi'nin Kitâb Al-Futûhu", *Makaleler* 1/2 (2015), 435.

⁵⁷ Mustafa Fayda, "İbn A'sem el-Kûfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/326.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, 3/415.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, 3/414.

Hz. Hasan'ın Hilafeti Bırakmasının Nedenleri ve Bu Süreçte Yaşanan Olaylar

çoğunluğunu yanına alıp saf değiştirmesi Hz. Hasan'ın ve ordusunun üzerinde ciddi anlamda olumsuz bir etki oluşturmuştu.

Hz. Hasan'ın Medâin'de ordusuyla kamp kurduğu sırada -gerek Kays'ın ölüm şayiasının yayılmasıyla, gerek Hz. Hasan'ın konuşmalarından kaynaklanan sebeplerle- ordu içinde karışıklık çıkması ve bazı askerlerin gelip kendisine zarar vermesi onun bu işi savaşı olarak çözmek yönündeki tüm ümitlerini de yok etmiş olmalıdır. Bundan sonra Hz. Hasan artık daha fazla insanın kanının akmasının önüne geçmek yolunu tercih ederek kendisini eleştirenlere rağmen Muaviye ile sulh yapma kararı almıştır. Hz. Hasan'ın sulh için öne sürdüğü şartlar incelendiğinde kaynaklarda farklı bilgilerin yer aldığı görülmüştür. Bu sulh maddelerinin tek ortak yönü Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmek karşılığında belli bir miktar para istemiş olduğudur.

Kaynakça

- Apak, Adem. "Hz. Hasan'ın Halife Seçilmesi ve İlk İcraatları". *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan Sempozyumu*. ed. Alim Yıldız. Sivas, 2014.
- Avcı, Casim. "Küfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufe>
- Aycan, İrfan. "Muâviye b. Ebû Süfyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2005. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaviye-b-ebu-sufyan>
- Aycan, İrfan. "Temîm (Benî Temîm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. <https://islamansiklopedisi.org.tr/temim-beni-temim>
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-. *Ensâbü'l-Eşraf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Demircan, Adnan. *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Dineverî, Ebû Hânîfe Ahmed b. Dâvûd ed-. *el-Ahbârü't-Tivâl*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1960.
- Duman, Muhammet Fatih. *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Fayda, Mustafa. "İbn A'sem el-Küfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ase-el-kufi>
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler>
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan>
- Hançabay, Halil İbrahim. "Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Hasan'ın Halifeligi". *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (2019), 227-255.
- Hüseyn, Taha. *el-Fitnetü'l-Kübrâ*. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü Hindawi, 2012.
- İbn A'sem, Ahmed b. A'sem el-Küfi. *Kitâbu'l-Futûh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Eşvâ', 1411.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed. *et-Tabakât*. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *el-Kâmil Fi't-Târih*. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- Kapar, M. Ali. "Hz. Hasan'ın Halifeligi ve Hasan-Muaviye Andlaşması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7 (1997), 67-80.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türk Tarih Kurumu Yayınları*. "Abû Muhammad Ahmad Bin A'sam Al-Küfi'nin Kitâb Al-Futûhu". *Makaleler* 1/2 (2015), 453-464.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı". *Journal of Islamic Research* 14/3-4 (2001), 456-468.
- Taberî, Muhammed b. Cerir et-. *Târihu'r-rusûli ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Dâru'l-meârif: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 2. Baskı., 1967.
- Tomar, Cengiz. "Mısır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/559-563. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk el-. *Târihu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 2010.